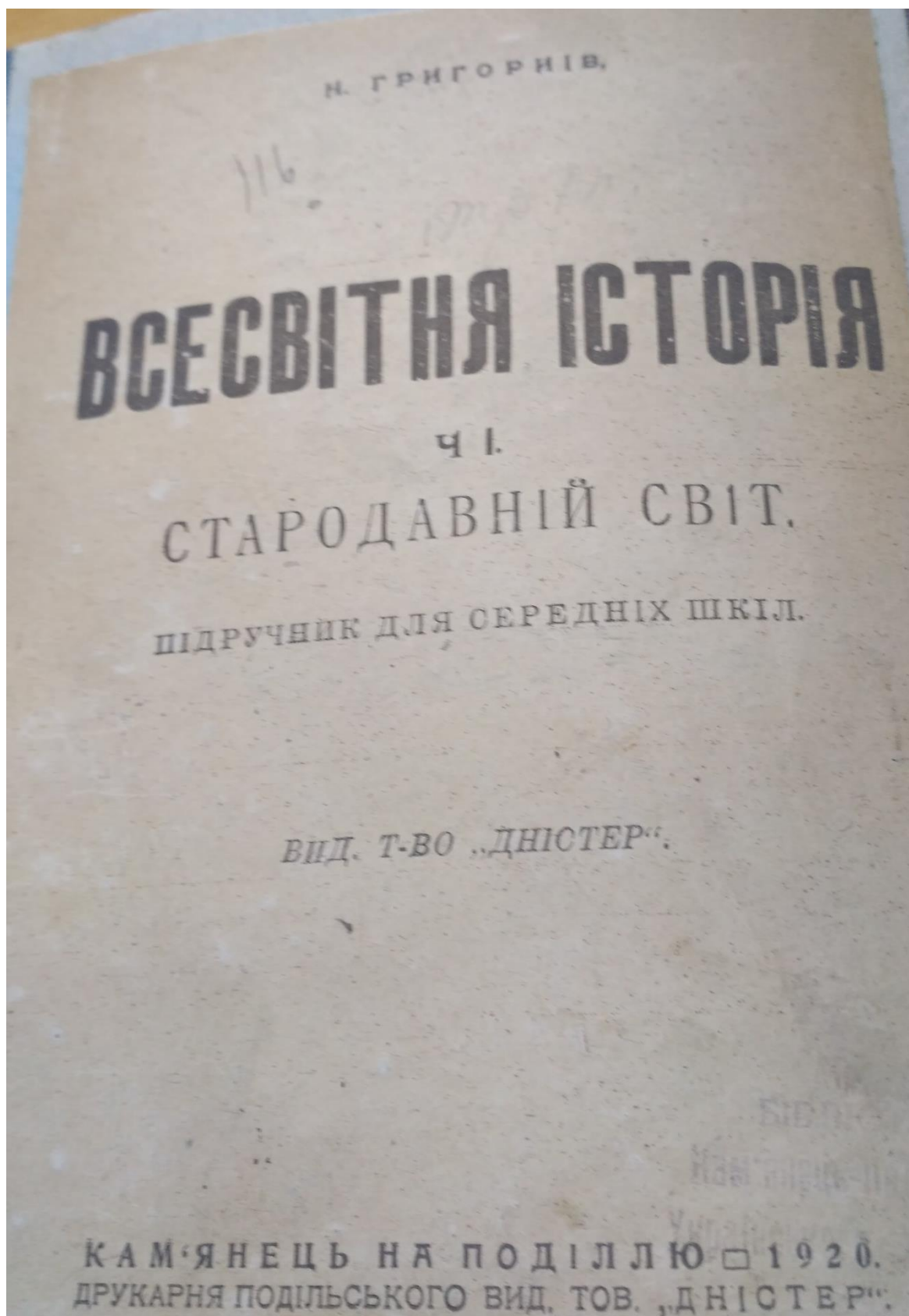

Праця Никифора Яковича Григорієва
«Всесвітня історія. Стародавній світ», 1920 р.

К. Грушевський.

116

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ₂

Ч. I.

1921. 36002

Стародавній світ.

Підручник для середніх шкіл.

Видавниче Т-во „Дністер“.

БІБЛІОТЕКА

Кам'янець-Подільський

КАМ'ЯНЕЦЬ на ПОДІЛІЮ Українського Університету

1920.

Від автора.

Бажаючи як найшвидче задовольнити пекучу потребу нашої школи в підручниках по всесвітній історії, взявся я за складання цього підручника. Однак, працювати довелося в надзвичайно тяжких умовах під час примусової подорожі в вагонах залізниці.

Матер'ялу дуже бракувало, а тому доводилося більше, ніж слід, покладатися на власну пам'ять та педагогічний досвід, а де які розділи почасти просто скомпозувати з переробки відповідних розділів московських підручників всесвітньої історії Іванова, Белярмінова та інших.

Освітлення як окремих подій та з'явищ, так і всього ходу історії, зроблено мною цілком об'єктивно на підставі останніх здобутків історичної науки.

Друкування книжки розпочалося раніш, ніж я гдав, і в моїй відсутности. Тим то я не спромігся навіть виправити її обробити все, як слід.

В справі правопису трапилися теж деякі несподіванки. На підставі народньої вимоги й письменницької традиції я, наприклад, скрізь писав „Єгипет“. Коректура ж видавництва, згідно правописних правил, затвердженнях Міністерством Освіти, подекуди виправила на „Египет“, і т. и.

Не зважаючи на все зазначене, гадаю, що підручник все-таки буде цілком придатним для середньої школи й стане матер'ялом для читання в вищих початкових школах.

Для того, щоб друге видання цього підручника найкраще задовольнило вимоги історичної науки й школи ласкаво прохаю т. т. учителів надіслати мені по адресі Видавництва „Дністер“ свої уваги, міркування й спостереження під час навчання всесвітньої історії по цьому підручникові.

Н. Григорієв.

Доісторичні часи.

Первісна земля. Земля наша спершу була мряковиною газів. Поволі вона захолота, затужавіла й стала кулею вогненно-рідкого місива. Згодом те місиво захолотило ще дужче, загусло й обшерхло шкалярущою. Шкаляруща затвердла в камінь. Коли земля холота й тужавіла, то зменшувалась в обхваті. Зверху земля холота швидче, а в осередку помаліше. Через те в той час, як шкаляруща була вже скам'янілою, в середині клетотіли гарячий плин та газ. Коли ж і середина трохи охолота та стужавіла й зменшилась в обхваті, то шкаляруща, щоб не відпасти від неї, мусіла зморщитись, як шкірка на остиглім печенім яблуці. Так виникли на землі гори й долини.

Під зморщеною шкалярущою клетотіла гаряча середина. Туди крізь щілини протікала вода. Там вона від жару здіймалася парею. Пара, пробиваючись наверх, ворухила земляною шкалярущою, як покришкою на горшку.

Од того не раз гори тріскали й розсипалися, а долини здіймалися горами. Первісне окіян-море переливалося з місця на м'єще. Дошова вода, збігаючи з гір, обшмугувала їхні боки й зносила в долину дрібне каміння, пісок та всякий инчий намул. З того намулу виростала всяка рослина, а серед неї розплоджувалась живина.

Проходили віки й тисячеліття. Мінялася поверхня землі. Гори розсипалися й затоплювалися морями, а долини ставали горами й т. п. Мінялося й підсоння на землі, мінялася рослинність та живина. Виросли нові лиси, нові породи рослин, нова живина.

Нарешті з'явилися на землі й люде.

Де, коли й як це саме трапилось, того напевне не відомо. Святе письмо, як християнське, так і індуське, та наука свідчать, що люде вперше з'явилися в Азії.

Звідти ж вони розійшлися по всьому світі.

Первісні люди. Первісні люди мало чим одріжувалися від звірів. Постійного житла не мали, а переховувалися по печурах, ямах, на дереві, в курінях, землянках і т. п. Жили з полювання, їли звірину та всяку овоч лісову. Ходили голими або куталися у звірину шкуру. На однім місці не засижувались, а швендяли з краю в край, ганяючись за звіриною. Були бродячими мисливцями. Згодом же навчилися викохувати при собі худобу й розплоджувати її отарами. З того часу люди стали пастухами й мандрували з місця на місце за своїми отарами, шукаючи кращої паші.

Пастушили люди дуже довго. Позаяк же ради отар мусли вони переходити з місця на місце, то довго не мали постійних селищ.

Нарешті, люди навчилися сіяти хліб і стали хліборобами. З того часу осіли вони на постійне життя селищами. Найбільш осілося людей по берегах річок.

Первісні люди жили родинами. Кожна родина мала свого ватажка. Ватажком був хто-небудь із старіших або здатніших до порядкування. Він заправляв усіма справами родини. Не раз родини нападали одна на другу, підбивали під себе сусід і утворювали свої держави.

Людська культура. Для щасливого життя люди повинні були мати зволю доброї їжі, одежі, хорошого житла, зручних способів пересування, добрих засобів оборони від ворогів та цікавої розваги серцеві й розумові. Їжа, одежа, житло, способи пересування, засоби оборони від ворогів та розвага серцеві й розумові—все це необхідні потреби людського життя. Люди завше над тим думали і працювали для того, щоб найбільше і найлегше задовольнити ці необхідні потреби життя.

За первісних часів людські потреби задовольнялися будлі як. Але люди поволі вигадували й вишукували все новіші, кращі й вигідніші засоби задоволення тих потреб.

Зразу люди живилися лише дикими овочами, рибою та м'ясом забитого звіря, часто навіть не печеними, а сировими. Поволі ж навчилися сіяти хліб, садовити городину й садовину; розплоджувати худобу, а з продуктів хліборобства, городництва, садівництва, скотарства й т. н. виготовляти всякі смачні страви.

Під посів напервах землю копирсали липше дерев'яними загостреними кілками, а зерно ростирали на борошно камінцями. Поволі ж на-

вчилися робити дерев'яні рала, дерев'яні плуги, залізні плуги, парові плуги, ручні жорна, водані млини, вітряки, топчакки, парові млини й т. и.

Спершу люди їли тільки те, що давала земля й худоба, і лише в такім вигляді, в яким вони їх давали. Згодом же навчилися переробляти одні продукти на другі (буряки на цукор, молоко на масло і т. и.), а для перероблювання їх новигадували всякі машини, фабрики й заводи.

Спершу їли без посуду, а далі навчилися робити всякий різноманітний посуд, ножі, виделки й т. и.

Так саме й у справі одягу. Спершу просто куталися в шкуру забитої звірини, а далі навчилися чинити шкури, ткати полотно, вальнити сукно й шити модною одягу.

Зразу чинили, ткали, валили й шили ручним способом, а далі вигадали для всього того машини, фабрики й заводи.

За диких часів люди жили по печурах у скелях, на деревах, у хащах, а згодом навчилися робити куріні, халабуди на возах, землянки, хати й камениці та палаці.

Їздили люди й зносилися одне з другим спершу лише пішки та по воді, а далі навчилися їздити кіньми, худобою, парою й електрикою, а нарешті й літати в повітрі.

Дикуни оборонялися пазурами, зубами, кулаками, палицями, а пізніше люди навчилися робити списи, луки, стріли, камнемети, стріломети, тарани, грецький вогонь, порох, рушниці, гармати, динаміт, проксилін, кулемети, бронепотяги, автотанки, танки й т. и.

Спершу куди жили й оборонялися від ворогів родинами, а далі згуртувалися в племена, нації й держави і замість законів родинних повитворювали закони загально громадського життя й т. п.

Розвагою первісної людини були лише фантастичні міркування над своїм оточенням, фантастична віра, забобони, видумування різних способів мислітства, рибних ловів і т. и. Телер же люди дійшли вже до глибокого думання не тільки над практичними завданнями, хоч би, наприклад, математики, астрономії й т. и., а й чистої філософії.

Сердечною розвагою печурної людини були грубі, невиразні крики й та гудіння, більше подібні на ревіння звіря а ніж на людський спів; грубі нарізки на зброї, на стінах печур; ледве затесані колодки й каміння, які мали уявляти постаті людей; фантастично неймовірні перекази про мислітство, бойовища, природу й т. и. Поволі ж

БІБЛІОТЕКА
Кам'янець-Подільський
Університетського

дійшло вже аж до прекрасних українських народніх пісень, які глибоко зворушують серця всіх людей на всіх просторах світу; до надзвичайно гарних малюнків, уміня тесати з каменя й ліпити з глини немов би жаві постаті людей, звірини й т. н.; до сьогочасних світових творів народньої словесности, письменства й т. н.

Все те здобувалося людьми поволі, одне за другим. Спершу, наприклад, люде вигалали лише дерев'яного плуга, а згодом переробили його на залізного й т. д.

Все те, що люде вигадали, вишукали й витворили для кращого задоволення життьових потреб (їжі, одежі, житла, пересування, оборони, розваги й т. н.), зветься *людською культурою*. Те, що здобуто для задоволення потреб матеріяльних (їжа, одежа, житло, пересування, зброя й т. н.), зветься *культурою матеріяльною* або *цівілізацією*, а те, що здобуто для задоволення потреб серця й розуму (духу людського), — зветься *культурою духовною* (наука, мистецтво, форми державного й громадського життя й т. н.).

Способи, умови й місця розвитку людської культури. Людська культура розвивалася ріжними способами. Одного разу, наприклад, фізикійські купці сіли на березі варити собі вечерю й підклали під казанок, замість каміня, грудки селітри. Коли вечеря зварилася й купці зняли її з триніжок, то помітили у вогнищі грудки твердого, але прозорого сплаву. То було скло, яке витворилося від випадкового сполучення в огні селітри, піску й вугілля. З того часу люде вже вміли варити скло. Так випадково знайдено було спосіб добувати скло. Отже культура шириться часом *випадковими винаходами*.

Дикуни під час мисливства й бойовищ помітили, що в кого довша рука, той далі кидає каміння. Вони стали доточувати свої руки палицями, тоб-то: брали в руки палиці, клали в розколені кінці каміння й швиргали. Каміння летіло значно далі, ніж кинуте просто від руки. Так на підставі досвіду створено було швиргалки. Отже культура шириться й *на підставі досвіду*.

Колумб спостеріг, що хвилі морські приносять із заходу гілля й листя невідомих в Європі рослин та трупні незнаких звірин і людей. На підставі того він дійшов до думки, що там повинен бути якийсь инчий світ, і згодом вишукав там Америку. Отже Америку знайдено *на підставі спостереження*.

Учені люде, вичисляючи розміри місяця, землі й сонця та їхній хід у небесних просторах і становище одного проти другого, домірку-

— 7 —

валися, що повинні бути соняшні затьміння, і наперед повичіслили, коли се має бути. Потім їхні вчислення й міркування справдилися. Отже культура здобувається й *доміркуванням*.

Випадкові винаходи занадто мало дають для культури і рости-гають її поширення на багато літ. Досвід—теж млявий спосіб ширити культуру, бо вимагає багато часу. Найшвидче культура шириться на підставі спостереження та доміркування. Спостереженню й доміркуванню допомагають наука й освіта. Де наука й освіта, там роскішніша культура.

Як звичайні спостереження й доміркування, так і наукові, вимагають вільного часу. Отже зріст культури залежить од вільного часу. Де люде мають вільний час, там і культура розвивається швидче й краще.

Для вільного часу люде повинні мати запаси їжі, одежі, житла, способів пересування, зброї й т. п.; тоб-то: повинні мати матеріальні багатства, добра. Такі добра легше зібрати там, де родючий ґрунт і тепле підсоння. Родючий ґрунт дає багатий урожай зерна й овочів на харч, а тепле підсоння допомагає їм швидко вистигати. Окрім того, в теплім підсонні люде менше їдять, бо менше рухаються, а також їм не потрібно харчів на утворення тепла в тілі, як це потрібно в холодних краях.

Отже матеріальні добра легше зібрати в теплих краях на родючому ґрунті. Найродючіший ґрунт—то замулені долини річок. Тим то найкращими місцями розвитку культури є долини річок у теплих краях. І справді, людська культура зародилася в теплих краях по долинах річок: в Африці по долині Нілу (Єгипет), в Азії по долинах Тигру та Єфрату (Асирія й Вавильон), по долині Хванхе-Хива (Китай), по долині Гінду—Гіндія і т. п.

Поширення культури. Люде осідали на життя по багатьох родючих долинах річок. Спершу між такими осідками не було жадного зв'язку або був дуже малий. Тим то кожен осідок, кожен народ жив своїм окремим життям. Кожен народ задовольняв свої необхідні потреби власними засобами й поліпшував ті засоби самотужки, як умів і скільки мав до того снаги, здібностей та знання.

То й були перші здобутки культури.

Таким побитом в багатьох місцях зародилися початки культури. Та не скрізь вона однаково розвивалася.

Де які взроби провадили звавши зносини з сусідами, ніж інші; водорожували до них, ходили на торг і т. п. Там вони знайомилися з сусідськими культурними здобутками, яких самі не мали, і перебирали їх собі.

В культурі кожного народу є такі здобутки, які потрібні, корисні й придатні для всякого народу на всіх просторах світу, а є й такі, що потрібні й корисні лише тому народові, який їх створив для задоволення своїх місцевих потреб. Народи перехоплюють один у другого лише те, що для всіх придатне. Воно розсходить ся по-між всіма народами і стає здобутком всього світу. Таким побитом, культурні здобутки кожного народу поділяються на здобутки для місцевого вжитку і для всесвітнього вжитку, або здобутки місцевої і всесвітньої культури.

До подорожів та зносин із сусідами найбільше примушувала торгівля. Тим то торгіві народи найбільше назбиравали в сусідів культурних здобутків і утворювали в себе культурні осередки. Подорожувати за старих часів найлегше було по воді. Тому й торгівля найбільше провадилась тоді по річках. Отже, визначніші культурні осередки вперше виникли на річках.

Первісних культурних осередків склалося чимало. Чим далі, між людьми зав'язувалися тісніші зв'язки. Дужчі народи мали більше зв'язків. Тому вони набирали від інших народів більше культурних здобутків. Як по річках вода збігається до моря, так до дужчих народів по їхніх зв'язках з усіх усюд збиралася культура. Врешті так сталося, що над більшістю культурних народів світу запанував один народ—греки. Греція збрала й об'єднала в своїх руках більшість культурних здобутків, витворених різними народами, і стала головним осередком культури всього світу, стала скарбницею всесвітньої культури.

Греки найбільше назбирали в себе здобутків всесвітньої культури, додали до неї багато своєї й утворили зо всього того немов би один всесвітній культурний скарб.

Од греків той скарб перебрали римляне, а від римлян—народи Європи.

Народи історичні й неісторичні. Були на світі вароди, які або самі витворювали культурні цінності, або засвоювали їх од сусід чи із всесвітньої культурної скарбниці, або самі той всесвітній культурний скарб у себе переховували й передавали сусідам та певним поколінням;

одним словом так чи инакше допомагали розвитку й переходуванню всесвітнього культурного скарбу. Такі народи прозвано історичними.

А були й такі народи, що нічого спільного зо всесвітнім культурним скарбом не мали. Ніякої участі у витворенні всесвітньої культури не брали. Жили собі окремо й творили свою власну культуру. Такі народи називаються неісторичними.

Кожен народ брав чи не брав участь у збереженні й розвитку всесвітньої культури залежно від своєї долі. В одного народу доля складалася так, що він мусів брати в тім участь, а в другого навпаки: так, що він не міг взяти ніякої в тім участі.

Нам цікаво знати, які вчинки й події призводили до розвитку культури, а які шкодили тому. Історія народів, що брали участь у розвитку й переходуванні всесвітнього культурного скарбу, як раз має для нас навчаюче значіння, бо з неї ми довідуємося, які саме вчинки й події призводили до розвитку культури, а які шкодили тому. Учені люде списали ту історію, і ми виучуємо її, щоб зрозуміти все, що творилося до нас, і до чого воно призвело. Історія ж неісторичних народів ніякої вартости для людства не має. Через те нею ніхто не цікавився і як слід не записав. Залишаємо й ми її на боці.

Доісторичні часи. Первісні люде не вміли писати. Все, що знали й запримічали, переказували одно одному та своїм нащадкам із уст в уста. Згодом же люде навчилися зазначати свої думки на письмі. Спершу робили це нарізками на дереві, малюнками того, що треба було запримити, всякими значками, а нарешті навчилися й літерами писати. Ті часи, про які люде нічого не записали, звуться доісторичними. Про них ми довідуємося із записів живих народів, з народніх переказів, пам'яток матеріальної культури й т. п.

Єгиптяне.

Край. Єгипетський край лежить в Африці по долині низу річки Нілу. З обох подовжніх боків його обгородили гори: від сходу—Аравійські, від заходу—Лівійські.

Ґрунт у Єгипті кам'янистий та пісчаний, а підсоння сухе. Дощі бувають рідко: подекуди лише раз на рік, а то й рідче. Проте Єгипет серед пустелі, що розгляглася по-за його горами, виглядає, як роскішний оаз,

бо доливу його що-року в червні—вересні заливає й замулює від розливу річка Ніл.

Одного земля там родюча. Од спеки ж ниви досягають тричі на літо, а зрожай дають сам 300.

Населення. В стародавні часи населення Єгипту жило з хліборобства, свогартства, ремісництва та вояцтва. Вищою верствою серед громадянства були жерці та вояки. Жерці повинні були провадити просте й чисте життя. Ознакою їхньої душевної чистоти мусіла бути чистота зверхня. Для того вони носили білу одяг і що-дня по-двічі купалися. Жерці молилися богам, приносили їм жертви, впоряджали релігійні св'ята, а опріч того слідкували за ходом небесних світил, розливом Нілу, погодою і т. п. На підставі своїх спостережень над ходом небесних світил жерці складали поради на всякі випадки життя й оповіщали наперед, коли саме почнеться розлив Нілу і який він буде, великий чи малий. Своїми спостереженнями над природою жерці покладали початок багатьом наукам.

За нижчу верству громадянства вважалися хлібороби, пастухи та ремісники. Найбільше гордували свинопасами. З ними інші громадяне не сідали навіть за один стіл.

Фараони. Єгипетські царі звалися фараонами. Фараонів вважали за божеських нащадків. Єгиптяне шанували їх, як богів, і після їхньої смерти будували їм богомільні. Фараони правили необмежено. Всі єгиптяне, од найвельможнішого пана й до останнього пастуха, вважалися за фараонових рабів. Одне особистим життям фараонів керували жерці. Жерці приписували фараонам, що, коли і як вони повинні були робити, що їсти й пити, яку коли одягу вдягати й т. п. За цим доглядали діти головних жерців, що прислужували фараонам.

Віра. Єгиптяне вірили, що на світі є багато всяких богів, добрих і злих, які живуть у повітрі, в воді, на зірках, на дереві,—у всякій живій. У єгиптян багато було св'ятої рослини та живин, де по їхньому жили боги. Єгиптяне шанували, як св'ятих, де-яких биків, корів, баранів, жаб, левів, гадюк, птахів, то що.

Кожна околиця Єгипту мала своїх богів і св'ященну рослину та живину. Особливо ж шанували єгиптяне бика Апіса, який мусів бути чорним з білою латкою на чолі. Коли Апіс здохав, єгиптяне ходили в жалобі й шукали другого, а як знаходили, то впоряджали св'ято й урочисто перевозили його в позолоченім човні до столиці Єгипту Мемфісу, де ставали в особливу богомільню і там переховували його в дорогій стайні. Всі єгиптяне опріч того шанували богів Ра або Амона

та Озириса. Ра вважався за бога сонця, за творця всього світу, милостивого й грізного, а Озирис—за бога підземного світу, суддю мертвих. Єгиптяне вірили, що в Озириса є дружина Ізиди—богіня плодності, символ родючої долини Нілу. За верога Озириса та Ізиди вважався бог Сет—символ сусідньої пустелі, звідки віяв суховіт, який засипав ниви Єгипту піском. Де-яких богів єгиптяне уявляли собі в людськими тулубами, але із звіриними або пташиними головами, наприклад: Ізиди мала голову корови, Тот (бог мудрости)—голову ібіса й т. п.

Для своїх богів єгиптяне вирубували у скелях гір або мурували з каменю величезні пишні богомільні. Єгиптяне вірили, що душа людська живе й після смерті людини. Вилетівши з тіла, вона йде у підземне царство на суд Озириса. Там перед престолом Озириса судять її 42 судці. Винну душу посилають на муки й знищують, а оправдану переганяють із тіла однієї живини у другу, доки вона не очиститься. Після очищення душа може повернутися знов у своє перше тіло. Через те, що переселення душі з одного тіла в друге часом затягається надовго, то щоб перше тіло не згнило за той час, єгиптяне бальзамували померших. Набальзамоване тіло звалось мумією. Мумію закутували в полотно й клали в дерев'яну труну, розмальовану подіями з життя помершого; дерев'яну труну вкладали в каміну—саркофаг, а саркофаг замурували у склеп. Для царів мурували величезні загострені вгору склепи, які звались пірамідами. Вкупі з мумією в труну клали „книгу мертвих“ з молитвами й порадами для душі. Стіни склепу вкривалися малюнками й написами, з яких тепер учені люде вичитують багато де-чого про життя єгиптян.

Наука. Життя Єгипту залежало від повіні Нілу.

Коли Ніл розливався повно, земля родила добре, якже ні—наставав недорід. Це змусило єгипетських жерців замислитися над тим як би впорядкувати повіні так, щоб води для нив було завше вволю.

Жерці стали наглядати за розливами Нілу, спостерігали при яких саме небесних ознаках він буває великим, а при яких малим і т. п. Так уперше склалися початки науки астрономії. Згодом жерці стали будувати по берегах Нілу величезні басейни (водозбірні) для того, щоб під час великих розливів набирати в них води, а під час спеки випускати ту воду на поля. Будівання басейнів, а опріч того богомільень, паłacів, пірамід і т. п. примусило єгиптян розмірювати всякі речі й землю, обчислювати їхню кількість та розміри й т. п. Це було початком науки будівання, землемірства, арифметики й геометрії.

Після спаду повіні на берегах Нілу заставався значний шар замулу, а в ньому міряли всякої дрібної водяної рослини й живих. Все воно на сонці гнило й росповсюджувало всякі пошести. Під час будови басейнів, богомілень та пірамід скупчувалася сила народу в дуже прикрих умовах життя (над Хеопсовою пірамідою 20 літ працювало 100000 робітників). Все це спричинялося до поширення всяких хвороб. Жерці стали шукати способів боротьби з ними. Вони спостерігали від чого походять слабости, як розвиваються і що їх знищує. Разом з тим жерці вишукували цілюще зілля й виготовляли з нього ліки. Так створилася наука медичинська. Окрім зазначених наук єгипетські жерці уміли робити безпечними й нешкодливими крокодилів, приєшляти гадюк так, щоб вони ставали дуба немов би ціпки, відживляти їх наново й т. п. Всі свої знання жерці ховали у великій тайні і переказували їх тільки де-яким обрадцям.

Письменство. Єгиптяне писали не літерами, а малюнками. Малюнок означав або цілу думку, або назву змальованої річі, або лише перший звук із назви змальованого. Наприклад, малюнок перехиленого кухля, з якого льється вода, означав розлив Нілу; малюнок лева міг означати звук „л“. і т. п.

Значки (малюнки), якими писали єгиптяне, звалися гієрогліфами. Писали на пергаменті (воловій шкірі) та на папірусі. Папірус—особлива єгипетська рослина, стебло якої складається з намотаних одна на другу пелюсточок листя.

Історія Єгипту. Коли саме склалося єгипетське царство, того певно не відомо. Учені гадають, що літ за чотири тисячі до Христа. Найдавнішим царем Єгипту народні перекази називають Мелеса. Він буцім то збудував столицю Єгипту Мемфіс, склав перші закони і завів віру. В старовину єгиптяне жили дуже мирно. Воювали тільки для оборони Єгипту від ворогів. Завдяки спокоеві розвивалося господарство, наука й письменство. Згодом Єгипет став ділитися на окремі краї, номи. Кожен край мав свого правителя, номарха. Од того сила Єгипту роспорошилася. На Єгипет напав дикий народ гікси, але єгиптяне поволі прогнали їх. Після того єгиптяне стали завойовувати своїх сусід і підбили під себе чимало земель аж до Месопотамії, захопили західний беріг Арабії та острів Кіпр. Серед фараонів завойовників уславилися Тутмос III, Сет I та його син Рамзес II. Війнами Єгипет нажив собі багате ворогів. Найбільш небезпечними були асиріяне. Вони не раз вривалися в Єгипет і пусто-

шили його землі. Боротьба з ворогами знесила Єгипет, і він поволі втратив усе, що раніш завоював. Із останніх фараонів уславився Псаметих. Він зібрав до своїх рук чимало єгипетських земель і допоміг розвитку торгу, промисловости та освіти. Син його Нехао спершу провадив батькову роботу, але згодом намислився завоювати Сирію. Один вавилонський цар, Навуходоносор, дуже розбив його. Менше ніж через сто літ після Нехао перський цар Камбіз, року 525 до Хр., розбив фараона Псаметиха III і підбив Єгипет під свою руку.

Пам'ятники старовини. В старім Єгипті було багато всяких міст, але найбільшим серед них були Мемфіс та Теби. Старо-єгиптянські міста давно зруйновано і лиш подекуди від них залишилися деякі пам'ятки. В горах zostалися руїни величезних вирубаних у скелях богомілень, а в богомільнях і коло них всякі прибудовання з великими кольонами. Стіни богомілень розмальовано річами й подіями з життя єгиптян (оранка, жнива, війна, будування богомілень, ібиси, лотоси і т. и). Малювали єгиптяне різкими смугами без відтінків.

Коло руїн Мемфісу поблизу теперішнього міста Каїро до сього часу збереглося чимало пірамід. З них найбільша Хеопсова піраміда, збудована з наказу фараона Хеопса. Вона має 69 сажнів заввишки. Недалеко від пірамід збереглася величезна камінна постать сфінкса—вигаданого звіря з левовим тулубом та людською головою. Тулуб сфінкса тепер майже зовсім засипано піском, а голова стремить над землею на височині до 9 сажнів. Сфінкси меншого розміру звичайно ставилися по боках дороги до богомілень.

На подвір'ях богомілень збереглися обеліски, високі, чотирьохбічні загострені в гору кольони. Номимо того збереглися вирубані з каменю різних розмірів постаті богів, фараонів і т. и. Великі постаті звалися кольосами. Зможні єгиптяне будували величезні розкішні палаци, подібні на богомільні. По стінах пірамід, богомілень, обелісків, саркофагів, кольон і т. и. збереглася сила малюнків та всяких написів гієрогліфами із життя єгиптян. Там записано походи фараонів, молитви, поради й напучування для померших, оповідання з життя похованих, їхні заслуги, здібности й т. и.

Із тих записів учен. довідуються про історію Єгипту та про ривень єгипетської культури.

Асирія та Вавилон.

Край. На схід від Месопотамії протікає дві річки—Тигр та Єфрат. Вони впадають у Перську затоку, а перед тим вони зливаються обидві до купи. Колись раніш кожна річка мала своє окреме річище. Ті річища зв'язуються одно з другим припливами, рукавами й т. и. Щороку, вони, як і Ніл, заливають береги. Од того ґрунт там родючий, а через те й народ осів там здавна. На півночі по берегах Тигру склалася держава Асирія, а на півдні, по Єфрату, ближче до Перської затоки—Вавилонія.

Вавилонія була найродючішим краєм, але не мала натуральних кордонів, як Єгипет; через те на неї часто нападали сусіди.

Столицею Асирії було місто Ниневія, а столицею Вавилонії—Вавилон.

Віра. Асиро-вавилонці поклонялися небесним світилам: сонцю, місяцеві та п'яти найбільшим планетам. Згодом стали вони вірити в бога Бел-Мардука, який буцім то поборов злу тварину, що чинила зло всім і з одної частини її тіла створив небо, а з другої—землю. Окрім того, вони шанували богиню Іштар, яка керувала зорею, доглядала за красою, посилала людям втіх життя й любов.

Вавилонські жерці називалися Халдеями.

Наука й забобони. Халдеї пильно слідкували за небесними світилами. По ходу світил вони намагалися вгадати майбутнє. Халдеї певолі досить докладно спостерегли хід небесних світил, і навчилися вираховувати, коли буде сонячне й місячне затемнення; склали календаря, поділили рік на 12 місяців, по 30 діб; місяці на тижні, а доби на години. Мавчи весь час роботу з ліченням усяких чисел, халдеї склали таблицю помноження. Окрім того, вони встановили певні одиниці для ваги, міри й грошей. Поруч з тим халдеї вгадали багато забобонів. По ходу місяця й зірок вони віщували війни, голод, долю людей і т. и.

Де-які халдеї, що звалися волхвами або магами, замовляли, заклинали, та всякими амулетами немов би відганяли від людей нечисту силу, всякі хороби й т. и.

Тим забобонам вірив не тільки простий народ, а навіть і царі.

Письменство. Молитви, замовлення, спостереження над ходом зірок та всякі забобони халдеї записували клинчастими значками

на особливих плоскокуватих цеглинках. Кожен клинчастий знак означав один склад слова, а не звук і не ціле слово.

Під час розкопок Ниневії знайдено величезну бібліотеку царя Асурбаніпала, яка складається з цеглянок, списаних по обох боках всякими клинцями. Учені вже розібрали ті клинці й витягли з них всякі відомости з історії Асиро-Вавилонії, географії, математики, астрономії і т. п.

Історія. Про початок Асирії й Вавилону нічого певного не відомо. Первісне населення цих країв згодом підбито було зайдами—семітами, які тут оселилися й згуртували держави Асирію й Вавилон.

Асирійці були дуже завзяті. Написи на стародавніх пам'ятниках свідчать про їхні великі військові походи. Про одного з царів сказано, що він „вимів обличчя землі“; про другого, що він „од сходу й до заходу сонця роспоросив усіх своїх ворогів“, про третього, що він „пролетів, як спустошуюча хуртовина“ й т. п.

Військо асирійців переважало всі інші тогочасні війська своєю завзятістю, спритністю, здібністю та обладнанням. По всіх стародавніх військах неодмінно були бойові колісниці. Єгипетські колісниці були легкі, так що один вояк міг перевести її на плечах. В такі колісниці впрягалося двоє коней і сідало на неї двоє вояків. Асирійські колісниці були важкі на трьох вояків, з трьома конями. Єгиптяне мали легку зброю з легкого матеріалу. Асирійці заковувалися в залізо: мали шлеми, мисюрки, панцирі, залізні щити, наколінники і т. п. Окрім того, асирійці мали машини для облоги міста й т. п. Походи робили швидко. Через глибокі річки переплавали на надутих рем'яних мішках. Кожен вояк одбирав здобич по кількості поданих старшині ворожих голв.

Перемогу над ворогом святкували 7 день. На той час одчинялися царські палаци, і нарід, не виключаючи невольників, г'януштував та розважався.

Починаючи з р. 1300 до Хр., асирійці стали підбивати під себе своїх сусідів і поволі завоювали Палестину, Фивію й навіть Єгипет. В тих походах особливо визначилися царі Саргон та Сеннахероб.

Із завойованими народами асирійці поводитися дуже жорстоко. руйнували їхні міста, грабували добро, засипали канали, рубали священні гаї, а полонених одганяли в Ниневію, де посилали на важкі роботи, мучили й нарешті карали на смерть. Через те народи, підбиті асирійцями, смертельно їх ненавиділи. При всяких слушних ва-

падку воєн піднімали против асирійців повстання й руйнували їхню силу. Війни та внутрішні заколоти поволі геть виснажили асирійську державу.

Вавилон увійшов у спілку з сусідами Мідянами й підбив під себе Асирію. Ниневію було зруйновано до останку. Після того Вавилонський цар Набопаласар підбив під себе Месопотамію й сусідні землі до самого моря. Син його Навуходоносор після двохлітньої облоги взяв Єрусалим, звелів зарізати на очах єврейського царя Седекії його синів і прибічників, а йому самому звелів виколоть очі й відслать у вавилонський полон. Майже все населення Єрусалима погнали в неволю, а саме місто, богомільню Соломона і стіни зруйнували. Навуходоносор багато подбав над прикрасою міста Вавилона. Місто Вавилон було чотирикутне; кожен бік завдяжки 12 верстов. Кругом місто обмуроване було цегляною стіною 50 футів заввишки і такої ширини, що по ній поруч їхало 4 вози.

Головною особливістю Вавилона були висячі сади. Так називалися високі чотирикутні тераси, поставлені на арках, одна над другою. На кожному терасу насипали стільки землі, що в ній міцно вкорінялися величезні дерева. Воду для поливки подавали туди з Єфрату особливою машиною. Навуходоносор відновив канали, які зв'язували Тигр з Єфратом, перебудував міст через Єфрат, заново будував міські стіни й т. п. Для того всього він користувався працею невільників. Навуходоносор пррзвав свою столицю „верушимою“, бо гадав, що ніхто її не здобуде.

Проте Вавилонське царство міцно держалось лише доти, доки жив Навуходоносор. Через 23 роки по його смерті за царів Набоніда й Валтасара року 539 до Хр. перський цар Кір підбив Вавилонію під свою руку.

Пам'ятки культури. Під руїнами Ниневії та Вавилону знайдено лишки колишніх палаців та богомлень. Палаці там будувалися з міцної цегли, були величезні, високі, із цілої низки великих парадних саль та всяких прибудов. Освітлювалися вони через прорізи в даху та через двері. Дахи були плоскуваті, рівні. Стіни прикрашалися малюнками та різно-барвною горер зьбою (барельєфами) із події війни, мисливства та царського життя. Палац обгороджувався високою спичастою стіною. При вході в палац стояли кольосальні камінні та гіпсові постаті крилатих биків. Ті постаті були символами добрих духів, що обороняли людей від нечистої сили, демонів.

Богомільні будувалися так само із цегли і мали вигляд чотирьокутних веж у сім поверхів; кожен поверх, будучи по висоті рівний з іншими, в ширину був менший від спіднього, через що вся вежа подібна була на величезні сходи. Капище ідола містилося в середнім поверсі або на самій горі.

Вавилоняне були тієї думки, що богомільні, як житла богів, повинні бути вищими за людські хати. Через те вавилонські богомільні перевищали всі інші будівлі. Стіни й стелі богомільень не раз для краси й пишности оббивалися листовим золотом.

Гіндія *).

Край. На півдні середньої азійської горювини кількома низками залягають найвищі в світі гори Гімалаї (місце снігів). На верхах вони вкриті вічними снігами та кригою, а чим далі вниз—заросли розкішними лісами, в яких водяться тигри, слони, величезні гади й т. и. Край на полудень від Гімалаїв зветься Гіндією. Гімалаї немов би стіною відгороджують його з півночі, а на південь він простягається аж до Гіндійського океану.

Віндійські гори поділяють Гіндію на Гіндустан (з півночі) та Декан (на полудень).

По Гіндустану протікає три головних річки Гінді: Гінд (на заході), Ганг (по середині) та Брамапутра (на сході). Гінд та Ганг поділяють Гіндустан на дві частини: басейни Гінду та Гангу.

Гінд протікає спершу по гірській країні, а далі вбирає в себе п'ять великих річок і спускається долинами до моря. Поблизу Гінду в Гімалаях залягає знаменита Кашмирська долина, яка визначається родючими ґрунтом, чудовим підсонням та пишною рослинністю. В старовину її вважали за місце раю. Вона була одним із перших осередків культури. Край на п'яти припливах Гінду зветься Пенджабом (п'ятиріччям). Він теж визначається родючістю ґрунту і через те був батьківщиною гіндуської культури. Гінд, пробиваючись через увесь край, здавна був найкращим для нього шляхом.

*) В писемств часто вживається „Індія, індуси“; правдивіше ж писати „Гіндія, індуси“ від Hindu—назви головної річки краю. (Георг Вебер—Всесвітня Історія).

Ганг протікає більше рівнинами, вкриваючи їх родючим замулом. Гіндійські гори відгороджують його басейн від холодів півночі, а вітри з моря наносять пари. Тому там панує спека й вохкість, через що на родючій ґрунті виростає надзвичайно пишна рослинність.

Декан переважно гірський край, але південна його ці приморська низина має цілком тропичне підсоння й родючий ґрунт, на якому хліба висигають тричі на літо.

В Гіндії є гори й низини, гірське повітря й тропична спека, вітри з моря проволоскують повітря, а річки й дощі—ґрунт. Через це все Гіндія багата на добре підсоння й родючий ґрунт, а тому на її просторах виростають рослини різних поясів підсоння: в долинах Гімалаю—трава, хліба, овочі й ліси помірних країв; на рівнинах Гангу—як рослини помірних країв (шениця), так і тропічних: (риж, бавовняник, індіго та інші), а на приморських низинах Декану пишна тропична рослинність: банани, манго, сандал, пальми, смоковниці й т. п.

Серед гіндійської живини визначаються слони, яких приручено для господарської роботи, війни та мисливства; гімалайські кози з надзвичайно ніжним пухом та мускусові кабарги, що дають пахуче масло; а поміж того, малпи, павуги, павлини й т. п., а з надвірних корови, коні й собаки. Собак гіндуси привчали до війни та мисливства.

В горах Гіндії залягають поклади алмазу та інших самоцвітів, а гірські річки вимивають з гірського лона й розносять по долинах золотий пісок. Коло берегів Гіндії множаться в морях перли.

Через це все Гіндію з давніх—давен прозвано „країною чудес“. Багатий і розкішний край цей здавна був одним з осередків культури.

Населення. Напервах по всій Гіндії жив чорношкурний дикий народ, подібний до негрів, який звався *Дасю*. Згодом туди насували з півночі, із-за Гімалаїв, *арійці* (переваяц). Арійці перед тим згуртувалися на горovinі *Пакір*. Коли ж їм там стало тісно, вони з своїми отарами, (бо були пастухами), рушили шукати кращих випасів. Частина їх осілася на північ та на захід від гір Гіндукуш. Їх прозвано там згодом *іранцями*, а мову їхніх святих книг *Зенделькою*. Пізніше вони утворили там народности *Мідян* та *Персів*. Частина ж арійців пішла далі, підбила під себе населення *Пенджабу*, розсілася там, вплинула новолі тубольців або обернула їх на рабів і утворила там свою державу, віру, громадський лад і свою культуру. Мову їхнього стародавнього письменства прозвано *санскритською*.

Лише по лісах та горах середньої й південної Гіндії серед неприступних скель збереглися й досі нащадки первісного населення Гіндії. Арійці—бравий, стрункий і талановитий народ,—трохи потемніли од спеки в Гіндії, але зберегли свій вигляд кавказької раси.

Оселившись у Пенджабі, арійці взялися за хліборобство, але не гнідали й скотарства. Багатством арійців були табуни коней та череди худоби. Управлялися арійці старішими в родині або князями, які звалися „гона“ тоб-то охоронець коров. По річках арійці торгували з сусідами. Торгівля була лише мінова. За одиницю рахунку брали корову.

Жили арійці хуторами, селами й містами. Міста захищалися земляними валами та камінними мурами.

З Пенджабу арійці поволі посувалися далі на Гінд, а з Гінду перейшли й на Ганг. Це тяглося дуже довго. Столітні війни й завоювання призвели до зміни звичаїв та культури.

Підбиваючи під себе тубольців, арійці обертали їх на рабів або хоч і вільних, та зате безправних і безземельних робітників. Переможених тубольців прозвано шудрами. З шудрами арійці не едналися і не мали нічого спільного. Арійці гордували шудрами й гуртувалися в окрему від них верству громадянства. Для відріжнення від шудрів та інших переможених народів, на арійців урочисто накладався св'ятий шнур, який буцім-то робив їх відродженими. Через те вони звали себе „двічі режденими“.

Згодом арійці поділилися на на три касті. Вайші (хлібороби, пастухи, ремісники й купці), кшатрії (вояки) та брамани (жери, духовні). Переходити з одної касті в другу не дозволялося. Приналежність до касті була спадщиною. Найповажнішою кастою вважалися брамани. Вони були жерцями, учителями, лікарями, царськими радниками й урядовцями, вісцунами майбутнього т. и. Одні з них у білій одежі ходили по містах і навчали народ другі—працювали на державних посадах, треті—спасалися в лісах аскетизмом і т. и. Брамани повинні були всі поважати. Ніхто не мав права казати браманові „ти“, а лише „пане“. Кшатрії пробували собі стаги на першому місці серед громадянства, але нічого з того не вишло. Брамани навчали, що сам Брама (найстарший бог) витворив касті: браманів він створив з уст своїх, кшатрів—із рук, вайшій—із лядів, а шудрів—із підшов шкури. Тому то у браманів „св'ятість і мудрість“, у кшатрів—„влада й сила“, у вайшій—„багатство й прибуток“, а у шудрів—„прилежність і пок'ривість“.

Одружіння між людьми різних каст заборонялося. Діти शुद्रы й браманки звідлися чандалами і вважалися „гіднішими серед смертних“. Вони не мали жадних людських прав; повинні були жити по-за містами й селами, одягаться у драну та стару одежу, яка залишалася від померлих, їсти з розбитої посуду, не доторкатися до людей інших каст і т. и. В Декані так саме гордували всіма переможеними тубольцями, яких звали паріями (нечистими).

Полонених арійці повертали на рабів. З рабами поводилися не поганно: краще, ніж з чандалами—паріями.

Згодом каста поділилася ще й на професії, з яких поводі витворилися нові касты.

Віра: а) *ведійська віра*. Віра гіндусів не завжди була однаковою. У стародавні часи, коли ще гіндуси жили тільки в Пенджабі, і лише завойовували Ганг, вони вклонялися природі. Та віра списана в святих книгах, які звуться Ведами. По Ведах, головною болю силою є світло, а тому гіндуси шанували сонце, блискавицю й вогонь. Богів уявляли вони духами ясного повітря, світла, неба й вітри. За найстаршого серед них вважався „великорукий“ Індра—бог ясною неба, повітря й грози. Він буцім-то народився раніш других богів; зміщав землю, яка до того хиталася; підпер гори й небо. Він тримав у руці блискавку й громову стрілу, якою вбивав злих духів, що забирають у полон води неба (дожд). Серед тих злих духів найдужчими були: Вритра—„закриватель“ неба чорними тучами; Агі—змій; демон База та демонша Палі, що в літню спеку одбирали воду в річках. Індра вишукував їх по печерах, вбивав їх своєю громовою стрілою і випускав воду на волю. Індри допомагали віючі духи та швидкі вітри, яких гіндуси за це й шанували. Серед богів світла головним був бог сонця Сур'я або Мітра, що одержав свою силу від Індри. Він сходив з неба на землю і тут звався Агні (вогонь). На землі Агні „рождався від тертя двох кусків дерева“. Агні гість і приятель усіх людей; він гуртував їх, захищав їхні житла, винищував зло, проганяв злих духів, подавав багатство, посередникував у жертвах між небом і людьми.

Після Індри найбільше шанували Варуна (Урана)—бога вночі, який створив світ, показав шляхи сонцю, місяцеві й зіркам, осподівив світло, дав кожному створінню ту силу, якою воно починається (чоловікові—розум, коневі—силу, корові—молоко й т. и.) й

поділив рік на весну, літо, осінь та зиму й т. н. Варуна—бог нестиво небесного світла, а Мітра—денного.

На найвищому небі Варуни жив Іма—бог смерті, до якого йшли душі померлих. Іма показував помершим шлях і збирав їх в тих житлах, які призначив їм на віки.

Гіндуся вважали богів за створіння подібні до людей і тому не дуже внокорялися їм. Вони вважали, що с'яти на початку були смертними, а лиш згодом здобули не смертність, а в'ючи особливий трюнок в ириту, зготовлену самими богами, та провадити аскетичне життя.

Гіндуся вірили, що боги так саме, як і люди, для життя мусять їсти. Тому люди своїми жертвами повинні годувати голодних богів. Од жертв мовляли, боги „ростуть“. Жертви обов'язують богів одячити тим, хто їх обдарував жертвою. Через те молився гіндуся не для того, щоб випрохати собі прощення та милосердя до себе богів, а лише для того, щоб мати від них поміч, щоб з'обов'язати їх до помічі. Бог Браманаснаті—„пан молитви“, доглядає за тим, щоб молитви марно не пропадали і заступався перед богами за тих, що молився.

Людська душа теж смертна, але довговічна за тіло. Тому нащадки повинні зготовляти страву для душ померлих предків і впоряджати їм обіди й тихі св'ята хоч раз на місяць під час молодика.

Стародавні вірування гіндусів списано в св'ятих книгах, які звуться Ведами, але в тих Ведах списано не тільки догмати віри, в'орядок жертвопривошень, молитви й гімни, а й світові міси та оповідання із стародавнього побуту гіндусів. Через те Веди мають не тільки релігійне, а й історичне, громадське та поетичне значіння.

б) *Браманська віра*. Доки гіндуся жили патріархальним життям на Гіндові, а також у часи завоювання Гангу, доти вони держалися тієї віри, яку приписують Веди. Коли ж завоювали Ганг і б'ише розвинули свою культуру, то поволі зміняли свою віру. Брамані склали нові принси віри, а щоб люди їх слухалися, вони назвали ті принси законами Ману. У старовину Ману вважався за першу людину, згодом за першого царя, а після—за кращого мудреця. Головним богом по законах Ману став Браманаснаті, якого стали звати коротко: Брама. Брама вважався за найвищого невидного бога, первісну силу, що панує над усім світом і дає всьому життя, бо є джерелом всього духовного й матеріального світу та душею боге. Брама—то життєва сила, з якої все на світі твориться. Всі боги й

народи, рослини, живина й каміння, всі речі в світі з Брами виникли і в Брамю повинні повернутися. Але повернення їх назад у Брамю залежить від їхньої чистоти й переваги духу над матерією. В лоно Брами повертаються лише душі чистих людей, які силою своєї волі скорили тіло духові й зріклися матеріальних утіх життя. З Брамою, душею всесвіту, тільки такі чисті душі злитися можуть, які перемогли св.ю матерію. В кожній річі є матеріальне тіло й животворна сила Брами, яка хоче знов прилучитися до нього. Це їй можливо зробити лише тоді, коли вона очищується від матерії. Всі створіння на світі по духовній чистоті поділяються на кілька ступенів. Душа створіння нижчого ступеня не може зразу злитися з Брамою, а мусить перейти всі ступені створінь, з нижчого у вищий, перейти всі касти, аж доки дійде до найвищого ступеня людини з чистою душею—брамана. Після того лиш вона зливається з Брамою. Люде не всі на однім ступні чистоти. Одні стоять на найвищому ступні, це брамани, другі нарівні з кіньми, треті—свиньми, четверті—нарівні з якою-небудь рослиною й т. и.

Душа людини, яка по чистоті стоїть нарівні з рослиною, для того, щоб злитися з Брамою, мусить раніш перейти в рослину, з рослини у свиню, з свині в коня, а звідти знов у достойнішу людину і коли під час такого переселення із одного створіння в друге „очищується“, то аж тоді злучиться з Брамою.

Рослини так саме, як і живина, мають душу, свідомість і відчують радість та горе.

Віруючи в те, що душі людей для очищення переселяються в тіла живини, гіндуси вважали за гріх убивати й ранили що б то не було живе, щоб часом не зашкодити тій душі, яка може в ньому очищатися.

Для очищення душі вимагалася достеменно виконувати приписи віри, законів, професії, касти; обмежувати свої бажання й здержувати почуття; бути тихим, смирним і покірливим і т. и.

Приписи віри показували, що для очищення душі треба їсти, як саме їсти, як умиватися, молитися, ходити, вдягатися, стригтися й т. и. За порушення цих приписів призначалася кара на сім і на тіх світі.

Приписи не давали людям змоги вільно думати, а кари залякували їх. Це задержувало розумовий розвиток людей, людський поступ.

За обов'язок арійців, особливо браманів, вважалося читання Вед. Брамани читали Веди цілоденно з особливою побожністю. Вся наука браманів полягала в вивченні Вед. Для вивчення св'ятих книг та релігійних законів молодий браман повинен був учитися під рукою досвідченого брамана 36 літ.

Найголовнішою заслугою для очищення душі було приборкання тіла, аскетизм. Брамани ховалися в ліси, запускали довге волосся, мало що їли, спали на каміннях, цілими днями вистоявали без руху, часом на одній нозі, не промовляли ні слова, не раз кололи своє тіло ножами, знущалися над ним і т. п., і таким побитом загартовували свій дух. Хорувати соромилися і не раз самі собі смерть заповідювали, аби не хорувати. Смерти не боялися, навіть заздрили помершим, вважаючи їх за щасливців, які вже скінчили своє земне спокутування гріхів і стали нескортованими. Тому не раз і здорові брамани самі собі вкорочували віку, аби швидче злитися в нескортованім існуванні з Брамою.

Населення ставилося до браманів—подвижників з особливою пошаною. На торговицях брамани мали право брати даремно всяку їжу. Кожен дім для них був одчинений.

в) *Буддійська віра*. В VI. в. до Христа в Гіндіі виторено було нову віру. Десять коло половини VI. в. до Хр. в якомусь північному царстві Гіндіі народився царевич, який на 29 році життя зрікою роскошів царського життя, відмовився від царства, покинув полайки своїх жінок і все добро тай утік у ліси. Там він назвав себе Шак'ямуні (пустельником з військової родини шак'я), ходив поміж браманів—подвижників і навчався від них віри. Браманська наука не вдовольнила його; тоді Шак'ямуні оселився в пустельному місті і прожив там шість літ, виснажуючи своє тіло та розмірковуючи над тим, що таке Бог і в чім його сила. Врешті, одного разу після п'ятидесятиденного думання його розум буцім-то враз прояснів і він зрозумів правду. Після того Шак'ямуні став ходити поміж людьми й навчати новій вірі. З кількома своїми учнями він переходив із села в село і навчав шукати спасення від життєвих нещода не в аскетизмі й виконанні обрядів, а в зрозумінні істини. Добро-зичливий, плохий та милостивий Шак'ямуні легко привертав до себе народ. Швидко багато людей, навіть князів, перейшло на його віру. Особливо охоче його віру приймали бідняки та нижчі касті, бо Шак'ямуні навчав, що всі люде рівні. Князів та браманів Шак'ямуні навчав санскритською (книжною) мовою, а до народу говорив

За обов'язок арійців, особливо браманів, вважалося читання Вед. Брамани читали Веди цілоденно з особливою побожністю. Вся наука браманів полягала в вивченні Вед. Для вивчення св'ятих книг та релігійних законів молодий браман повинен був учитися під рукою досвідченого брамана 36 літ.

Найголовнішою заслугою для очищення душі було приборкання тіла, аскетизм. Брамани ховалися в ліси, запускали довге волосся, мало що їли, спали на каміннях, цілими днями вистоявали без руху, часом на одній нозі, не промовляли ні слова, не раз кололи своє тіло ножами, знущалися над ним і т. п., і таким побитом загартували свій дух. Хорувати соромилися і не раз самі собі смерть заповоджували, аби не хорувати. Смерти не боялися, навіть заздрили помершим, вважаючи їх за щасливців, які вже скінчили своє земне спокутування гріхів і стали нескореними. Тому не раз і здорові брамани самі собі вкорочували віку, аби швидче злитися в нескоренім існуванні з Брамию.

Населення ставилося до браманів—подвижників з особливою пошаною. На торговицях брамани мали право брати даремно всяку їжу. Кожен дім для них був одчинений.

в) *Буддійська віра*. В VI. в. до Христа в Гіндіі втворено було нову віру. Десять років до половини VI в. до Хр. в якомусь північному царстві Гіндіі народився царевич, який на 29 році життя зрікся розкошів царського життя, відмовився від царства, покинув полайки своїх жінок і все добро тай утік у ліси. Там він назвав себе Шак'ямуні (пустельником з військової родини шак'я), ходив поміж браманів—подвижників і навчався від них віри. Браманська наука не вдовольнила його; тоді Шак'ямуні оселився в пустельному місті і прожив там шість літ, виснажуючи своє тіло та розмірковуючи над тим, що таке Бог і в чім його сила. Врешті, одного разу після п'ятидесятиденного думання його розум буцім-то враз прояснів і він зрозумів правду. Після того Шак'ямуні став ходити поміж людьми й навчати новій вірі. З кількома своїми учнями він переходив із села в село і навчав шукати спасення від життєвих негод та нещастя не в аскетизмі й виконанні обрядів, а в зрозумінні істини. Доброзичливий, плхкий та милостивий Шак'ямуні легко привертав до себе народ. Швидко багато людей, навіть князів, перейшло на його віру. Особливо охоче його віру приймали бідняки та нижчі касті, бо Шак'ямуні навчав, що всі люде рівні. Князів та браманів Шак'ямуні навчав санскритською (книжною) мовою, а до народу говорив

7. Римська імперія.

За часи революції й особистої боротьби за владу римляне обох партій геть стомилися й прагнули спокою. Це зрозумів Октавіян. Він усіх зусиль уживав до того, аби дати римлянам спокій, одпочинок і розвагу. За те його полюбили, як оптимати, так і пролетарії.

Октавіян Август та його правління. Римляне любили всякі видовища. Октавіян догоджував їм цим, скільки міг, а коли святкував свої тріумфи, то щедро обдаровував своїх воєнків та народ.

Правив Октавіян дуже розумно. Маючи в руках силу, він все таки не назвав себе ні царем, ні диктатором. Навпаки, Октавіян зоставив всі порядки республіки такими, які вони й були, але повів справу так, що народ обрав його й трибуном, і консулом, і керувачем військами, і цензором; тоб-то, в його руки передано було всю верховну владу в державі. Він став немов би самодержавним володарем Риму, хоча й не-з'явив цього напоказ. Октавіян зоставив на чолі держави сенат, як і раніш, але викнаув з нього всіх приятелів Антонія, а сам засідав у Сенаті, як перший (старший) сенатор. Таким чином, не беручи собі ніякого нового титулу, Октавіян фактично взяв у свої руки всю ту найвищу владу в державі, яка раніш належала кільком людям. Однак він зробив це дуже обережно й хитро. Виходило, що ніби те сам народ його на всі ті посади призначив. Так, наприклад, досягнувши вже найвищої влади, Октавіян заявив у сенаті, що хоче зріктися всього й піти на одпочинок. Наперед підмовлені й просто прихильні до нього сенатори ублагали його не робити цього та ще й додали йому право приймати чужоземних послів і оповіщати війну та мир. Разом з тим вони прохали його зостатися на все життя імператором, зо всіми „особливими“ правами, які йому було надано. Далі сенат призначив його необмеженим правителем усіх провінцій.

Октавіян поділив провінції на сенатські й імператорські. Із сенатських брав доходи в державну скарбницю, а з імператорських у свою. Згодом сенат сповістив його трибуном до самої смерті і прозвав Августом, тоб-то свя'щенним.

Таким чином в руках імператора Октавіяна зібралися всі права, які раніш належали ріжним особам, і не на один рік, як було раніш, а на все життя. Це вже були права царя; і все це він здобув не такою силою, як розумною політикою.

Після Октавіяна всі права, які належали йому, стали правами всякого імператора. Таким чином Октавіян утворив нову форму влади, рівну царській — імператорській.

Для охорони свого спокою Август впорядив особливе військо — преторіанців (гвардію, сердюків). Туди одбирали найкращих легіонерів, платили їм подвійну платню, хороше вдягали й давали всякі привілеї. Преторіанці ділилися на когорти. В Римі були поліцейські когорти, які разом з тим охороняли місто від бешкетів та пожеж.

Для оборони держави Октавіян держав трьохсоттисячну (300000) армію на кордонах і флоту на Рейні, Дунаї, Чорному морі, Євфраті й по всяких закутках Середземного моря.

Забезпечивши народові спокій, Октавіян дбав про задоволення його хлібом та розвагами. Бідним дурно давали хліб і дурно пускали на народні видовища.

Римляне, як і греки любили проводити час на дворі, в місті, на рулицях, серед народу. Август будував пертіки, богомільні, постаті, тріумфальні арки, а також чимало дарових лазень і т.п.

Римляне любили паритися й купатися, а по приписах віри навіть мусіли те часто робити. Тим то лазні в римлян мали значіння майже нарівні з богомільнями. Звалися вони термами. Одну з таких терм Октавіян повернув на богомільню, поставив там спершу постать Юпітера, а далі й усіх римських богів. Через те богомільню ту прозвано пантеоном, тоб-то всебожницею.

Оптимати в більшості гордували наукою. Октавіян же допомагав освіті й заснував у Римі прилюдну бібліотеку. В справах освіти й допомоги мистецтву йому особливо допомагав сенатор Меценат. Тим то й до сього часу всіх допомагачів освіти й мистецтву називають меценатами.

В часи Августового правління римське письменство досягло найвищої краси. Тоді уславилися поети Вергілій, Горацій та Овідій та історик Тит Лівій. Через те Августове правління називають „золотим часом римського письменства“.

Вергілій описав пригоди троянца Енея („Енеїда“), оспівав життя й працю хліборобів („Георгіки“), пастуше життя („Буколіки“) та людяність, ніжність і красу природи. Горацій осміяв у своїх віршах хиби тогочасного громадянства. Овідій віршами описав всякі міти й легенди. Тит Лівій написав „Римську історію від початку Риму“.

Під час республіки ентимати обтяжали провінції важкими податками. Август заборонив намісникам кривдити провінції й тяжко карав винних. Він сам час від часу об'їздив провінції й перевіряв, як там правлять його намісники. Для кращих зносин з провінціями було проведено добрі шляхи, канали, мости й т. п., а окрім того введено пошту.

Воював Октавіан тільки аби оборонити провінції свої од хвижих сусідів. Так розбив він в Іспанії кантабрів та астурійців, в Альбах—партіян, а на Рейні та Дунаї воював не раз з германцями й одбив від них чимало земель; так що на Ельбі римські військові батальї збудували були навіть вістар Августові, якого вони за життя причислили до богів.

На 80 році Октавіанового правління родився Ісус Христос. Октавіан помер на 77 році, в 12 р. по Хр. Сенат оповістив Октавіана богом, поставив його постать в Пантеоні й завів на честь його св'ята та ігрища.

Тиберій. Ще за Октавіанового життя римляне вважали, що нащадком його мусить бути син Тиберій. А тому після смерті Октавіана Тиберій без жадного вагання й виборів, само собою став імператором, як спадкоємець усіх батькових прав. Спершу він прагив обережно, але згодом обмежив права народнього зібрання: заборонив йому видавати закони й призначати людей на урядові посади. Все це передано було сенатові, який мусів слухатися імператора.

На початку Тиберієвого правління серед римських легіонів скопилось було повстання за-ради збільшення платні й скорочення строку служби. Особливо поширилося воно серед легіонів, що стояли на р. Рейні. Начальником легіонів там був імператорський небіж Германік, якого легіонери любили. Вони запропонували йому скинути Тиберія. Чесний і шляхетний Германік від того відмовився: „Швидко помру, ніж зраджу“. Пригасивши незадоволення, Германік негайно рушив походом на германців і тим одвів увагу легіонерів у другий бік. Германців було розбито й легіонери, втиснені перемогою, заспокоїлись. Тиберій побоювся, щоб Германік не скинув його, й перевів Германіка на Схід, де той швидко й помер. Ходили чутки, що його отруїли з наказу Тиберія.

До провінцій Тиберій ставився по-батьківськи: посилав туди добрих намісників, не збільшував податків і допомагав їм під час усякого нещастя. Провінціязли хвалили його й дякували.

Згодом Тиберій зовсім змінився. На нього напав страх, що народ хоче його скинути. Серед старих римських законів був закон, по якому карали за образу величності римського народу, за зраду військовій, за підбурювання юрби й т. и. Карали тільки за діло, а не за слова. Октавіян-Август звелів по тому закону карати тих, хто на письмі ображав імператора, бо імператор став символом величності народу. Тиберій видав наказ, щоб по тому закону карати всіх, хто щось не-добре казав на імператора, а майно покараного одбирати в скарбницю. Ставши до всього недовірливим і підозрливим, Тиберій завів силу шпиків, яких заохочував платою від кількості обвинувачених. Через те шпики почали обвинувачувати невинних людей. Одного, наприклад, скарали за те, що він невесело подивився на постать імператора на вулиці, а матір його за те, що плакала по синові.

Боячись жити в Римі, Тиберій перебрався на острів Капрі. Підозрілістю його скористувався прибічник його Сеян. Він порадив Тиберієві зібрати в Римі всі преторіянські когорти. Це принесло велику шкоду імперії: одно, що преторіяни кривдили народ, а головне—вони згодом стали втручатися в політику і обирати імператорів на свій смак. Сеян теж мав думку скористуватися ними й скинути Тиберія. Для того він і подав таку раду, але Тиберій викрив його думки й скарав його. Після того Тиберій правив ще більш жорстоко.

Калігула. По смерті Тиберія імператором став Германіків син Калігула. Народ гадав, що син чесного й шляхетного батька правитиме по-людському, але помилився. На 8 місяці правління Калігула заслаб, а одужавши виявив таку лютість, якої ніхто не сподівався. Він карав навіть родичів, часто без жадної провини, а просто ради втіхи: „Нехай—мовляв,—ненавидять, аби боялися“. Після недовгого царювання він був убитий змовцями.

Клавдій. По смерті Калігули сенат гадав вернути старе республіканське правління. Однак нічого для того не зробив. Тим скористувався Калігулін дядько Клавдій. Він переманив на свій бік преторіянтів і оповістив себе імператором. Клавдій був людина зовсім безвільною. Тому всіма справами керували його жінки (спершу—Месаліна, а після неї—Горпина) та всякі улюбленці. Однак на початку правління він зробив і де-що путнього: одмінив закон про образу величності, заборонив убивати слабих рабів, а покинутих звелів ува-

Культура стародавнього світу. Всі народи розпочинали своє державно-історичне життя на дуже низькій ступні культурного розвитку. Їхні інтереси в ті часи зводилися переважно до задоволення лише матеріальних потреб життя. Між народами не було ще тоді єдиного. Кожен жив окремо і ховався з своїми здобутками від сусідів. Добровільного (торгового) обміну між ними майже не було. Більшість потрібного треба було здобувати силою. Сила була правом. Хто мав силу брати від других, той краще задовольняв свої потреби. Культура збиралася силою. Через те в перші часи в людині найбільше цінилася фізична сила та спритність.

Культурних здобутків та добрих умов життя було мало. Тому ними ділилися лише ті, хто найтісніше був зв'язаний між собою, тобто кривні. Родина була основою громадського життя. Всі закони, приписи моралі, звичаї і т. п. кожна родина складала лише на свою користь.

Убити члена іншої родини не вважалося гріхом, бо таким способом зменшувалася сила одного з конкурентів родини вбивці.

У римлян на початку їхнього життя слова „чужинець“ і „ворог“ були однозначними. Над чужинцем, як і над ворогом, дозволялися всякі насильства. У відносинах одної родини до другої поважалася й розпоряджалася лише сила. Родини множилися й поволі стали родами, роди—племенами, а племена—націями. Моральні закони, приписи й звичаї громадського життя, складені для родини, переносилися на роди, з родів на племена, а з племен на нації. Як на первах люде вважали ворогом кожного, хто з другої родини, так згодом уважали ворогом всякого, хто з другого племена, з другої нації. Між родинами, родами, племенами й націями більшість справ вирішувалася силою. Хто мав силу, той і розпоряджався, той порядкував іншими й збирав для свого задоволення, що було в світі кращого. До людей іншої родини, роду, племена, нації (до ворогів) не було ані жадного жалю, а ніякого милосердя. В стосунках до них дозволялося всяке насильство. Вивищувати під час війни не тільки полонених вояків, а й беззахистних дітей, жінок та старих людей вважалося звичайною річчю.

Так само і в житті окремих людей. Хто мав силу, тому належали й усі права. Господар родини розпоряджався всією

родинної в його волі було життя дружини, дітей і рабів.

Первісні впорядчки родинного і взагалі державно-громадського життя згодом у багатьох народів визнавалися за богів. Їхні приписи, що до морального та державно-громадського життя, визнавалися законами віри.

Обмірковування законів віри та людського життя утворили науку філософію. Із законів віри й філософських поглядів кожного народу видно, як він ставився до других людей, а з того видно, чим більше людей, тим суворіші їхні боги та лютіші приписи їхньої віри й стосунки з людьми. А чим люди культурніші, тим милосердніші їхні боги й приписи віри, тим людяніше їхнє відношення до сусідів.

Немимо того, ступінь культурности народу можна помітити ще й по його науках, письменству, мистецтву, торгівлі, промислах, державно-громадському ладу і т. и.

У малокультурних народів письменство описує лише війни, змагання, боротьбу, царську славу, завоювання і т. и., а наука лише практична, мистецтво грубе, торгу та промислів або зовсім нема, або дуже мало, закони державно-громадського ладу суворі.

Такою була на початку культура всіх народів; такою була на первах і всесвітня культура в Єгипті, Асиро-Вавильонії і інших первісних осередках культури. Поволі ж народи розвивалися й ставали розумнішими та людянішими. В останні часи культура стародавнього світу—культура греко-римська—визначалася вже недзвичайно широкою наукою, високо розвиненим мистецтвом, багатим письменством, людяними законами державно-громадського життя і т. и.

Кожну людину стали шанувати нарівні з другими тільки за те, що вона людина; в людині ж стали поважати не силу й сиритність, а її розум та людяність. Хто краще поведився з людьми, того більше й поважали. Приписи віри теж стали милостивими до людей; а наймилостивішою виявилася християнська віра, що виникла при кінці стародавнього світу.

Философія кінця стародавнього світу навчила людей не захоплюватися матеріальними добрими, не зазіхати на чуже, не заздрити, а спокійно дивитися, як на багатства так і на злидині, та допомогати всім людям в горі й нужді. „Природа—казав Сенека—зробила нас усіх рідними... Вона велала в нашій душі любов до подібних собі... Коли хочеш жити для себе, живи для других... Люде народжуються для взаємної допомоги“. Ненависть і мстивість Сенека ганьбить як останню справу. Епіктет навчає бути милосердними навіть до розбішак, бо можливо, що свої злочинства вони роблять помилково. Але в них є людська душа, вони теж громадяне світу, частина всесвіту.. Обов'язок громадянина думати не тільки про себе, а й про інших людей, про добро громади.

Стоїки навчали, що батьківщина людини—увесь світ; раби мають такі самі моральні зобов'язаності, як і в інших людей; всі люде—брати; любов до ближнього—головний закон, який зв'язує люде в одну батьківщину і т. и.

В державно-громадських порядках також сталися великі зміни. На початках історії люде жили окремими громадянами. Ці громади майже безперестану ворогували й воювали між собою. Врешті ж вони витворили умови спільного добросусідського життя між собою в спілці і т. и. Равніш єдналися тільки рідні, кривні—згодом же стали єднатися в державі всі, хто мав спільний громадський інтерес.

Держава перестала бути родиною, а стала спільною громадською справою, через те й прозвано її *res publica* (громадська справа).

Первісними мало-культурними народами необмежено правили царі (Єгипет, Асірія, Вавильон і т. д.). Але там, де розвивалася культура (а вона найшвидше розвивалася в торгсвих містах), необмежене правління царів поволі обмежувалося народніми представниками (Фівікія), а врешті й уся влада перейшла до рук народу (Греція). Спершу іменем народу правили лише аристократи (бо вони культурніші), а згодом до влади стала й демократія (Атени, Рим).

У первісні часи населення поділялося на касты. Кожна каста мала інші права; були касты привилейовані, а були й упосліджені. Врешті ж культура стародавнього світу дійшла до того, що всі громадяне римської держави мали однакові, рівні права. Старе римське право, яке захищало інтереси

лише горішньої людності Риму, надано було всім, хто жив на території римської держави.

І письменство стало занотовувати не лише перемоги, завойовання, славу царів і т. п., а й хитби громадянства, щоби вдруге їх не робити; описувало не тільки царські, державні справи, а й справи громадські та приватне життя, настрої й почуття окремих людей.

Наука перестала бути привілеєм жерців, а пішла в широкі кола громадянства й стала не лише потребою, а й утіхою життя.

Торгівля розкинулася по всім світі, зв'язала собою різномірні краї та народи й невпинно проклала шлях до культури. Торговими шляхами розходила культура по всьому світу й зв'язала всіх людей в одну культурну сем'ю.

Розвиток торгівлі допоміг розвитку всяких промислів, а містечтво піднялося так високо, що й тепер не всякий культурний нарід здатен тієї степені досягнути.

Головні відзнаки життя стародавнього світу. Людський поступ залежить від матер'яльного добробуту людства. Матер'яльний добробут виявляється в господарстві. По ставу господарства видно культурний ступінь людства. На первах люде господарювали так, що задовольняли лише власні та родинні потреби, потреби власної хати. То було хатне господарство. Все, що потрібно було для хатнього господарства, люде сами здобували з землі і навиробляли з того, що з землі здобували. Тому хатне господарство було хліборобським. Згодом люде навчилися краще господарювати. Від того вони більше виробляли й здобували, ніж споживали. Неспожите складалося в запас. Запаси обмінювалися на інші речі або продавалися. Так почалася торгівля. З того часу господарства не тільки здобували й виробляли запаси добра, а й торгували ними; тоб-то стали хліборобсько-торговими господарствами. Вони вже перестали бути хатніми, бо виробляли й здобували не лише для власної хати, а й для всіх тих, хто купував у них їхні вироби.

Для кращого заробітку де які господарства взялися виробляти й здобувати лише ті речі, що потрібні були для продажу; все инше вони облишили на боці. Таким побитом вони обернулися в чисто виробницькі або промислові господарства.

Для того, щоби краще продати, треба знати, де що потрібне, треба вчасно доставляти потрібне туди, де б його купили й т. п. Де-

які господарства взяли лише за збут та купівлю виробів і стали чисто торговими господарствами.

Для торгу потрібні гроші. Грошовиті люди не завжди мали охоту торгувати, а здатні й охочі до торгу не завжди мали гроші. Тому врешті сталося так, що багатії стали позичати гроші на торг тим, хто був здатний до нього. Так виникло господарство кредитове.

На перших господарства відбирали плату за свої вироби й платили за куплене лише натурою (річами, виробами). Той стан усіх господарств зветься станом натурального господарства. Згодом люди навчилися вживати в торгівлі грошей. З того часу виникло господарство грошове. Тому всі господарства поділяються на натуральні й грошові.

Хатні господарства (хліборобські та хліборобсько-торгові) були натуральними, а торгово-промислові стали грошовими й кредитовими.

Хатні натуральні господарства існували на початку людської культури, а в міру людського поступу виникали господарства торгово-промислові.

Від стану господарства залежать і державно-громадський лад та культурний стан людства.

Стародавній світ по господарству поділяється на два табори: в одному таборі держави й народи, що провадили господарство хатне, натуральне (Єгипет, Асія, Вавилон, Індія, Китай, Мидія, Персія); а в другому—народи й держави, які провадили господарство торгове, грошове (Фінікія, Греція та частина Рим).

На перших у світі панували держави хатнього, натурального господарства, а згодом запанували держави торгові.

В хаті всім править господар хати, Більша хата—більший господар. Тому й у хаті-державі правив господар-монарх (фараон, цар і т. п.). Держави, що провадили хатне господарство, визначилися встановленням монархічного ладу.

Народи з хатнім господарством мало-де бували, мало-що видали, а тому мало-що й знали.

У хліборобському господарстві все залежало від урожаю, а урожай, на думку стародавніх народів, залежав від Бога. Тому-то народи хатнього господарства всі з'явища людського життя ставили в залежність від Божої волі, тому й усі прояви їхнього життя визнача-

лися релігійним характером. Вся культура^о народів хатнього господарства творилася релігією. Божі слуги—жерці були головними творцями культури в державах хатнього господарства.

Заробіток на торгівлі залежав од власних здібностей крамаря. Тому крамарі не поклалися на Божу волю, а дбали про себе сами. Переїздивши всякі краї, крамарі бачили всякі віри, рівняли їх і звикали до всякої ставитись критично.

Кожен крамар шукав собі кращого місця та вигод для торгу. Одному те робити було важко. Крамарі, як культурніша верства громадянства, гуртувалися до купи й забирали в свої руки державну владу, щоб розпоряджатися державою так, щоб корисніше було для торгу: вони творили республіки, в яких кожен крамар мав більше волі, ніж у монархії, та спілки держав.

Через те все по торгових державах (Фінікії, Греції та почасти й у Римі) не було релігійного запаморочення; державний лад запроваджувався республіканський, громадянство мало більше волі, а тому культуру творили всі верстви громадянства.

На початку стародавнього світу панували держави з хатнім господарством, а наприкінці—з торговим. Тому головними ознаками життя стародавнього світу під час панування народів хатнього господарства були релігійне джерело культури й панування релігії у всіх проявах життя та монархичний, а часто навіть демократичний лад; під час же панування народів з торговим господарством розвивалася культура світова й зміцнювався воля громадянства й налагоджувалося правління республіканське.

Наприкінці стародавнього світу під час панування Риму знов зміцніло хатне-хліборобське господарство, монархичне правління та панування релігії у всіх проявах життя.

Все це й призвело культуру стародавнього світу до великого занепаду.

Головні причини занепаду культури стародавнього світу. Всяка культура міцно держиться лише там, де більшість народу її знає й користується нею. Коли ж про які-небудь культурні здобутки знає й

виримуватися ними лише купка людей, а маса населення перебуває в темряві, то досить прийти трохи більшій купці з кращими культурними здобутками, прогнати перших, і подати народowi свої здобутки, щоб культура цього народу змінилася.

Культура стародавнього світу не була культурою цього народу римській землі, а лише деяких його вищих верств. В той час, як культурна верства людности (інтелігенція) одкинулася від грубої староримської віри й жила філософською наукою, народ жив забобонами; інтелігенція виробила вищу мораль, а народ був ще майже дикий; культурна аристократія користувалась всіми людськими правами, а маса народу була в кріпацтві та в рабстві в неї. В той час, як римська аристократія та багаті доходили до верхів культури й від пересичення нею та бездіяльності кидалися в розпусту, величезні маси народів римської імперії перебували в темряві. Грамота й освіта не доходили до них. Тому й усі здобутки вищої культури були їм невідомі.

Між культурною верствою (багатіями, аристократією та привилієваним міщанством) та темною народньою масою існувала велика ворожнеча. Темні народні маси ненавиділи культурну верству за те, що вона жила досить розкішно, а вони страждали від несправедливості римського ладу. В той час, як римська інтелігенція (мудреці) писала про рівність, братерство, любов до ближнього, несправді держалося ще кріпацтво й рабство, в якому перебувала більшість населення римських земель. Ота більшість не знала, що це крім римська інтелігенція, а бачила, що вона так само користувалась всіма благами життя, як і та аристократія, яка держала народ в рабстві та кріпацтві, а тому й ненавиділа її вкупі з аристократією, багатіями.

Греко-Римська культура була культурою лише верхньої верстви, меншости громадянства. Більшість народу римських земель її не знала, а тому й не дорожила нею. Отже, коли прийшли з півночі варвари й почали громити Рим, то не було кому його обороняти. Верхи розбестились і знесилили, а низи не мали жiadної сили обороняти тих, хто їх гнібив кріпацтвом та рабством. Тим то так сталося, що коли варвари розгромили Римську імперію й стали там господарями, то від простого римського народу вони не могли взятися культури, бо той її в масі не мав; культурні ж

установа
римськ
я росп
олю
яни
сорог
з ріс
перя
здобу
грек
Поз
з м
все
ки:

установи міст були зруйновані під час війни, а культура верства римського громадянства (разом з тим і прав'яча), була розігнана й розпоршена. Варвари не мали перед собою міцної одноманітної розповсюдженої скрізь культури, а лиш оклапки її по містах. Тому навіть при охоті вони не могли її швидко засвоїти. До того ж під час боротьби варварів з Римом знищено було силу культурних здобутків з різного поля державно-громадського життя: державні установи й порядки, наукові, письменницькі мистецькі та інші досліди й здобутки і т. и. Варвари, підбиваючи Рим, не перейняли цілком греко-римської культури, а на її руїнах почали творити свою. Позаяк же варвари почали творити свою культуру з низького ступня й у різних місцях, то довгий час всесвітня культура не мала певного осередку й була нижчою, ніж в часи панування римлян.

З М І С Т

	стор.
Дісторичні часи	8
Єгипет	9
Ассирія та Вавилон	14
Греція	17
Китай (Хань)	32
Сирія	40
Філіппи	42
Єврей	46
Іран, мізане й перси	48
Греки 1. Початок державного життя	56
" 2. Спартакська держава	65
" 3. Атенська держава	69
" 4. Грецько-перська війна	73
" 5. Розвиток демократизму	77
" 6. Пелопонеська (міжусобна) війна	78
Македонія	82
Грецька культура	88
Римляне 1. Початок держави	91
" 2. Римська республіка	96
" 3. Пуницькі війни	101
" 4. Становище римської республіки за 200 р. до Хр.	103
" 5. Римська революція	109
" 6. Боротьба за особисту владу	113
" 7. Римська Імперія	120
" 8. Занепад римської Імперії	129
" 9. Християнська Імперія	184
" 10. Римська культура	187
" 11. Кінець стародавнього світу	189
Поступи стародавнього світу	140

Книжки того самого автора.

- Григоріів-Наш.**—Мораль (природа, зміст, історія та норми II). Вид. Благодійн. Т-ва в Петербурзі, р. 1912. Сторінок 190.
- Григоріів-Наш.**—Хто ми й що нам робить. Вид. Київськ. Губ. Зем. Управи, р. 1917.
- Григоріів-Наш.**—Якої республіки треба бідним людям. Вид. т-ва „Криниця“, р. 1917.
- Григоріів-Наш.**—Через що Україна мусіла відділитися від Росії. Вид. „Селоспілки“, р. 1917.
- Григоріів-Наш.**—Як навчати дітей рідній історії. Вид. Т-ва „Криниця“, р. 1917.
- Григоріів-Наш.**—Історія України в народніх думках та піснях. Вид. Т-ва „Криниця“, р. 1918. Стор. 174 великої вісімки.
- Григоріів-Наш.**—Поділля. Географічно-історичний нарис. Вид. Под Губ. Народн. Зем. Управи, р. 1919 Стор. 85 великої вісімки.
- Григоріів-Наш.**—Історія Українського народу. Підручник для вищих початкових шкіл та нижчих класів шкіл середніх. Видання т-ва „Час“ у Києві, р. 1919. Сторінок 340 звичайної вісімки.

ВИДАННЯ Т-ВА „ДНІСТЕР“.

Підручники:

Вийшли.

1. **О. Дробіжюм**. Арифметика дробних чисел 1909 р. II. 64 стор.
2. **О. Дробіжюм**. Арифметика. Післядубова частина. (Стороння), пропорції та правила подібної висоткової й інші).
3. **Н. Григорійв**. Всесвітня історія Стародавній світу.
4. **І. Трояновський**. Курс природознавства ч. I. Висітка повітря, вода й земля. Переклад В. Шаравського. III. 150 стор.

Друкуються.

5. **Н. Григорійв**. Всесвітня історія Середні віка.
6. **І. Трояновський**. Курс природознавства ч. II. Животні рослини та II частина. Переклад О. Батен.
7. **М. В. Хеніа**. Курс середньої школи.

Готові до друку.

8. **О. Дробіжюм**. Арифметика для чотирьох класів (Видання друга, розширене).
9. **Огнєв Зояльогія**. Переклад вчителів Кат'яноградського університету К. Русова.
10. **Лай Покшльогія**. Переклад з нім. М. Гавришчука.
11. **Генсель**. Електротехнічна думка друку. Переклад Іваніра С. Риндкіна.
12. **Н. Григорійв**. Всесвітня історія. Нові часи.
13. **С. Безрідний**. „Зеркало“. Читанка для II класу.
14. „ „ „Зеркало“. Читанка для III класу.
15. „ „ „Зеркало“. Читанка для IV класу.
16. **В. Бояновський, С. Безрідний**. Арифметичний курс правопису. Ч. I, II і III.
17. **В. Бояновський, С. Безрідний**. Порядки до курсу правопису.
18. **М. Гавришчук**. Методика навчання.
19. **Лай**. Наука викладання та навчання. Переклад з нім. Гавришчука.
20. **Лай**. Трудова школа. Переклад з нім. Гавришчука.
21. **Д-р Герінович**. Фізика географія. Для вищих класів шкільної освіти.
22. **Д-р Герінович**. Основи географія. Підручник для 3-4 року навчання.
23. **Коган**. Історія всесвітньої літератури. Т. II.

Ладяться до друку.

24. **Челпанов**. Вступ до філософії. Переклад О. С-ного
25. **Челпанов**. Психологія.
26. **Фармановський, Проф.** Націоналізм. Переклад Івн. С. Риндкіна.
27. **С. Риндик**. Фізика. Курс середньої школи.
28. **Крубер, Чефанов та інші**. Всесвітня географія Ч. I, II і III.
29. **Коган**. Історія всесвітньої літератури. Т. II, III.